

प्रकरण - दुसरे

महाराष्ट्र शासनाचे पूरआपत्ती
संदर्भात धोरणात्मक उद्देश आणि
उपाययोजना

प्रकरण - दुसरे

महाराष्ट्र शासनाचे पूरआपत्ती संदर्भात धोरणात्मक उद्देश आणि उपाययोजना

प्रस्तुत प्रकरणामध्ये पुराविषयी महाराष्ट्र शासनाचे धोरणात्मक उद्देश आणि उपाययोजना याबद्दल माहिती घेऊन तसेच विमा योजना बद्दल संक्षिप्त रीतीने माहिती मांडण्यात आली आहे.

महाराष्ट्र राज्य : एक दृष्टीक्षेप :

भारताला स्वातंत्र्य प्राप्त झाल्यानंतर भाषावार प्रांत रचना निर्माण केली जात होती. या प्रक्रियेतून मराठी भाषिकांसाठी वेगळ्या राज्याची मागणी केली आणि १ मे १९६० रोजी महाराष्ट्र राज्याची निर्मिती झाली.

राजकीय पार्श्वभूमी :

महाराष्ट्र राज्य हे १ मे १९६० रोजी निर्माण झाले. त्यावेळी २६ जिल्हे, २३५ तालुके, २८९ शहरे व ३५७७ खेडी निर्माण झाली होती. त्यावेळी मुंबई (कोकण) पुणे, औरंगाबाद, व नागपूर असे चार प्रशासकीय विभागात समावेश केला. सध्या महाराष्ट्र राज्यात ३५ जिल्हे आहेत.

पश्चिम महाराष्ट्रामध्ये एकूण पाच जिल्ह्यांचा समावेश होतो. यामध्ये पुणे, कोल्हापूर, सोलापूर, सांगली, सातारा. यापैकी पुणे, कोल्हापूर, सांगली, सातारा ही छोटी छोटी संस्थाने होती. पैकी कोल्हापूर आणि सातारा ही शिवाजी महाराजांनी स्थापन केलेल्या हिंदवी स्वराज्याची राजधानीची ठिकाणे होती.^१

लोकसंख्या :

२००१ च्या जनगणनेनुसार महाराष्ट्र राज्याची लोकसंख्या ९.६७ कोटी इतकी असून ती भारताच्या एकूण लोकसंख्येच्या ९.४ टक्के इतकी आहे. लोकसंख्येच्या बाबतीत महाराष्ट्र भारतात दुसऱ्या स्थानावर आहे. १९९१ ते २००१ या दशकात

राज्याच्या लोकसंख्येत १.१८ कोटीने भर पडली. या लोकसंख्या वाढी बाबतचे एक मुख्य कारण म्हणजे राज्याबाहेरून राज्यामध्ये स्थलांतरीत होणाऱ्या लोकांची संख्या जास्त प्रमाणात आहे. हे एक मोठ्या प्रमाणातील लोकसंख्या वृद्धीदराचे मुख्य कारण आहे. लोकसंख्येतील प्रत्यक्ष वाढ आणि नैसर्गिक वाढ यातील फरक विचारात घेतला तर निव्वळ स्थलांतरीतांच्या लोकसंख्येचा अंदाज करता येऊ शकतो. १९९१ ते २००१ या दशकातील प्रति वर्षी राज्यातील लोकसंख्येतील नैसर्गिक वृद्धीदर १.७ टक्के होता. यातून असे स्पष्ट चित्र दिसून येते की राज्यात स्थलांतरीत होणाऱ्यांची संख्या सुमारे चार लाखाच्या आसपास आहे.^२

महाराष्ट्र राज्यात एकूण ३५ जिल्हे असून त्यामध्ये ३५३ तालुक्यांचा समावेश होतो. तसेच ४३,७११ गावांचा यामध्ये समावेश होतो. महाराष्ट्राच्या एकूण ९,६८,७८,६२७ लोकसंख्येमध्ये अनुसूचित जातीची लोकसंख्या ९८,८१,६५६ आहे. तर अनुसूचित जमातीची लोकसंख्या ८५,७७,५३७ इतकी आहे. दर एक हजार पुरुषांच्या मागे स्त्रियांचे प्रमाण ९३३ इतके आहे.^३

नागरी लोकसंख्या :

२००१ च्या जनगणनेनुसार राज्यातील लोकसंख्येपैकी ४२.२ टक्के लोकसंख्या नागरी (शहरी) भागात राहत आहे. मागील दशकात नागरी भागातील लोकसंख्येचे प्रमाण ३८.७ टक्के होते ते २००१ ला ४२.४ टक्के इतके झाले. यावरून असे स्पष्ट होते की, राज्यातील नागरी भागातील लोकसंख्येत झपाट्याने वाढ होत आहे.^४

ग्रामीण लोकसंख्या :

राज्यातील ग्रामीण लोकसंख्या एकूण लोकसंख्येच्या (९.६७ कोटी) ५७.६ टक्के इतकी होती. १९९१-२००१ या दशकात ग्रामीण लोकसंख्येची १५.१ टक्के वाढ झाली. यामध्ये एक गोष्ट आवर्जून स्पष्ट करावी लागते ती म्हणजे मागील दशकात ही वाढ १८.६ टक्के होती. चालू दशकात ती थोड्या प्रमाणात कमी झालेली आहे.^५

महाराष्ट्र शासनाचे आपत्कालीन धोरणात्मक उद्देश :

नैसर्गिक आपत्तीपासून सुटका करून घेण्यासाठी आणि जीवित व वित्त हानी टाळण्यासाठी शासनाने काही धोरणात्मक उद्देश आखण्याचा प्रयत्न केला आहे. राज्य आपत्तीकालीन कृती समिती स्थापन करून त्याद्वारे राज्यातील शासकीय स्तरावरील वेगवेगळ्या विभागीय कार्यालयामध्ये असणारे कर्मचारी, सामाजिक संस्था, व स्वयंसेवी संस्था यांच्या मध्ये योग्य प्रकारे संघटनात्मक समन्वय साधून आपले उद्देश साध्य करण्याचा प्रयत्न आहे. त्यासाठी खालीलप्रमाणे ६ प्रशासकीय विभागामध्ये वर्गीकरण करण्यात आले आहे.

तक्ता क्र. २.१

महाराष्ट्रातील प्रशासकीय विभाग

अ.क्र.	विभाग	समाविष्ट जिल्हे
१	कोकण	मुंबई शहर, मुंबई उपनगर, ठाणे, रायगड, सिंधुदूर्ग, रत्नागिरी
२	पुणे	पुणे, सातारा, सांगली, कोल्हापूर, सोलापूर
३	औरंगाबाद	औरंगाबाद, जालना, परभणी, हिंगोली, उस्मानाबाद, लातूर, बीड, नांदेड
४	नागपूर	नागपूर, वर्धा, भंडारा, गोंदिया, गडचिरोली, चंद्रपूर
५	अमरावती	अमरावती, बुलढाणा, अकोला, वाशिम, यवतमाळ
६	नाशिक	नाशिक, अहमदनगर, धुळे, नंदुरबार, जळगांव

संदर्भ - Department of Relief and Rehabilitation, 2005-07

तक्ता क्र. २.१ नुसार सहा विभागापैकी कोकण व नागपूर विभागात प्रत्येक सहा जिल्हे असून औरंगाबाद विभागात सर्वाधिक आठ जिल्ह्यांचा समावेश आहे. आणि पुणे, अमरावती व नाशिक विभागात प्रत्येक पाच जिल्ह्यांचा समावेश करण्यात आला आहे. अशा विभागीय स्तरावरून आपत्कालीन परिस्थितीला तोंड देण्यासाठी खालील प्रमाणे काही धोरणात्मक उद्देश महाराष्ट्र शासनाने निर्मित केलेले आहेत.

- १) प्रत्येक जिल्ह्यासाठी Disaster Management Action Plan (DMAP) ला स्वावलंबी व आत्मविश्वास वाढविण्याचा शासनाचा महत्त्वाचा धोरणात्मक उद्देश आहे.
- २) पूर्व तयारी व नियोजन करूनच आपत्ती व्यवस्थापन योजनांची अंमलबजावणी करण्यात यावी.
- ३) कार्यरत असलेल्या सामाजिक संस्था, व्यक्ती समुदायाला पुरविली जाणारी माहिती व मदत तत्काळ देण्यात आली पाहिजे.
- ४) राज्य अथवा राज्याबाहेरील स्वयंसेवी संस्था व अनुभवी व्यक्तींना सामाजिक रूढी परंपरा यांची माहिती देऊन व त्यांच्या मध्ये असलेल्या कलागुणांचा योग्य प्रकारे वापर करण्यात येऊन योग्य ठिकाणी नेमणूक करणे.
- ५) सर्व समाज, धर्मातील लोकांना आपत्ती व्यवस्थापन कार्यामध्ये समावेश करून घेणे.
- ६) तत्काळ कृती समितीची निर्मिती करून सर्व आधुनिक साधन-सामुग्री व सोयींचा तसेच तंत्रज्ञानाचा वापर करून घेणे.
- ७) आधुनिक साधन सामुग्री व तंत्रज्ञान साहित्य बंद पडल्यास पारंपारिक साधनांचा वापर करून सुचना देण्यात यावी. उदा. ढोल, घंटा, झेंडा इ.
- ८) पूरग्रस्त भागातील लोकांचे स्थलांतर करण्यासाठी जर ३ तासापेक्षा जास्त वेळ लागत असल्यास अशा परिस्थितीत औषधे, शुद्ध पिण्याच्या पाण्याची सोयी करण्यात आली पाहिजे.
- ९) जास्त प्रमाणात जखमी झालेल्या आपत्तीग्रस्ताला उपचारासाठी स्पीड बोट, किंवा हेलीकॉप्टरचा वापर करणे.
- १०) आपत्ती परिस्थिती पाहूनच गांवातील लोकांचे स्थलांतर करण्यात आले पाहिजे.
- ११) नैसर्गिक आपत्तीत नुकसान झालेल्या व्यक्तींना पंचनामे करून नुकसान भरपाई देण्यात आली पाहिजे.^६

आता महाराष्ट्र शासनाचे पूरग्रस्तांच्या मदतीसाठी घेतलेले धोरणात्मक उद्देश पुढील प्रमाणे.

शासनाची मदतीची अनेक धोरणे :

महाराष्ट्र राज्यात झालेले अतिवृष्टी आणि पूरपरिस्थितीमुळे मोठ्या प्रमाणात मनुष्यहानी व वित्तहानी झाली. तसेच ज्यांना या नैसर्गिक आपत्तीची झळ पोहचलेली आहे. त्यांना सरकारी मदत निश्चित मिळेल. कारण तो त्यांचा हक्क आहे. त्यामुळे शासनाने खालील काही नुकसानीचे प्रकारात मदतीची धोरणे आखलेली आहेत.

तक्ता क्र. २.२

नुकसानीचे प्रकार आणि मदत

अ.क्र.	नुकसान प्रकार	अनुदान
१	सानुग्रह अनुदान (माणसी)	१०००/-रु. प्रमाणे
२	धान्य	गहू-१०, तांदूळ-१० किलो रॉकेल-१० लिटर
३	अंशतः पडलेले घर	२४००/-रु.
४	पूर्णतः पडलेले घर	४८००/-रु.
५	मृत शेळ्या / मेंढ्या	२५०/-रु. अनुदान आणि ७५०/-रु. कर्ज (१० शेळ्या पर्यंत)
६	जनावरे	२५००/-रु. अनुदान ७५००/- रु. कर्ज (२जनावरासाठी)
७	दुकान नुकसान भरपाई	१००००/-रु.
८	टपरीधारक भरपाई	५०००/-रु.
९	मृत व्यक्ती	१०००००/-रु.

संदर्भ - साप्ताहिक चित्रलेखा-ऑगस्ट २००५

तक्ता क्र. २.२ वरून अतिवृष्टी व पूरग्रस्त भागातील निराधार झालेल्या कुटुंबातील प्रत्येक व्यक्तीस १०००/-रु. शासनाकडून मदत देण्यात येते. १८ वर्षाखालील मृत व्यक्तीच्या नातेवाईकांना ५० हजार रूपये, १८ वर्षावरील मृत व्यक्तीच्या नातेवाईकांना १लाख रूपयांची आर्थिक मदत देण्यात येते. तसेच धान्य, जनावरांसाठी कर्ज, दुकानदारांसाठी भरपाई देण्यात येते. अशा प्रकारची मदत देण्याचा प्रयत्न शासन पातळीवर होत आहे हे महत्त्वाचे धोरण आहे.^९

पीक :

भारत देश कृषीप्रधान देश म्हणून ओळखला जातो. ७० टक्के लोक शेती करतात. शेतीवर आपल्या देशाची आर्थिक उन्नती होत असतानाच अचानकपणे नैसर्गिक आपत्ती घडतात तेव्हा शेतकरी हतबल होतो त्यावेळी शासनाने काही प्रमाणात पीक मदतीचे धोरण निश्चित केले आहे.

तक्ता क्र. २.३

पीकाचे प्रकार आणि आर्थिक मदत

अ.क्र.	पीक	मदत (हेक्टर प्रमाणे) रक्कम
१	केळी आणि ऊस	१००००/-
२	फळबाग	१००००/-
३	भात आणि कापूस	५०००/-
४	इतर पिके	३५००/-

संदर्भ - Department of Relief and Rehabilitation - 2007

तक्ता क्र. २.३ वरून केळी व ऊस, फळभाग या पीकासाठी प्रत्येक हेक्टरसाठी १००००/-रु. देण्यात येतात आणि भात आणि कापूस या पीकासाठी प्रति हेक्टर ५०००/-रु. मदत देण्यात येते. तर इतर पीकासाठी ३५००/- रु. प्रति हेक्टर देण्यात येतात. अशा प्रकारचे पीक मदतीचे धोरण शासनाचे आहे. या धोरणाद्वारे शेतकऱ्यांना दिलासा देण्याचा प्रयत्न करण्यात आला आहे.

विमा योजना -

अतिवृष्टी आणि पूरपरिस्थितीमुळे घरातील कागदपत्रे भिजून खराब होतात. तर काही पूरग्रस्तांचे कागदपत्रे हरवली जातात अशा वेळी पूरग्रस्तांना कमी कागदपत्रांच्या आधारावर तसेच ग्रामपंचायतीच्या अधिकाऱ्यांच्या पत्राद्वारे विम्याची मदत देण्यात यावी अशा प्रकारचा ठराव विमा कंपनी व सरकार यांच्यामध्ये केला गेला आहे. तक्ता क्र. २.४ मधून अपघाताचे प्रकार आणि विमा आर्थिक मदत स्पष्ट केली आहे.

तक्ता क्र. २.४

पूरग्रस्तांच्यासाठी विम्याची मदत

अ.क्र.	विमा मदतीची नांवे	मदतीचे स्वरूप
१	अपघाती मृत्यू झाल्यास	१ लाख रूपये
२	अपघातामुळे २ डोळे किंवा २ अवयव निकामी झाल्यास	१ लाख रूपये
३	अपघातात १ डोळा आणि १ अवयव निकामी झाल्यास	१ लाख रूपये
४	अपघातामुळे १ डोळा अथवा १ अवयव निकामी झाल्यास	५० हजार रूपये

संदर्भ - साप्ताहिक चित्रलेखा, ऑगस्ट २००५

तक्ता क्र. २.४ वरून नैसर्गिक आपत्ती निर्माण झाल्यास शासनाने व विमाकंपनीच्या परस्पर सहकार्यातून अपघाती मृत्यू किंवा अपघातामध्ये काही अवयव निकामी झाल्यास विमा कंपनी वरील प्रमाणे मदत देऊ शकते. त्यासाठी मृत व्यक्तीच्या तसेच जखमी व्यक्तीच्या नातेवाईकांनी विमा दावा फॉर्म सोबत मृत्यू दाखला, तसेच जखमीचे प्रमाणपत्र जोडल्यास विम्याची मदत मिळते.^१

विमा योजनेचे विद्यार्थी मदतीचे धोरण :

नैसर्गिक आपत्तीमध्ये विद्यार्थी या घटकांची देखील फार मोठ्या प्रमाणात हानी होते त्यासाठी विमा कंपनी आणि सरकार यांच्या परस्परातून अनेक धोरणे मांडण्यात आली आहेत. विद्यार्थ्यांना या धोरणाचे लाभ मिळाले पाहिजेत तसेच अशा आपत्तीतून सावरण्यासाठी काही प्रमाणात विमा कंपनी मदत देते ती खालील प्रमाणे देण्यात आली आहे. त्याच प्रमाणे विद्यार्थी हे प्रत्येक देशाची शक्ती म्हणून उदयास येत असते अशा शक्तीस पुन्हा आपल्या ताकदीने उभा राहण्यासाठी काही प्रमाणात मदत करण्याच्या योजना शासन दरबारी राबविल्या जात आहेत. तक्ता क्र. २.५ मधून विम्याचे विविध प्रकार संबंधीत आर्थिक मदतीची माहिती पुढील प्रमाणे आहे.

तक्ता क्र. २.५

विद्यार्थ्यांसाठी विम्याच्या विविध प्रकाराची आर्थिक मदत

अ.क्र.	विमा मदतीचे विविध प्रकार	मदतीची एकूण रक्कम
१	अपघाती मृत्यू झाल्यास	३००००/-
२	कायमचे अपंगत्व आल्यास	५००००/-
३	औषधांसाठी खर्च	२०००/-
४	शस्त्रक्रियेसाठी खर्च	१००००/-
५	पुस्तकांचे नुकसान झाल्यास	३५०/-
६	सायकलचे नुकसान	१५००/-
७	शैक्षणिक शुल्काची परतफेड	६५०/-
८	चष्मा नुकसान	७५०/-

संदर्भ - साप्ताहिक चित्रलेखा, ऑगस्ट २००५

तक्ता क्र. २.५ वरून नैसर्गिक आपत्तीवेळी विद्यार्थ्यांना मदत म्हणून विमा कंपनी कार्य करते. अपघातात मृत्यू झाल्यास ३०हजार, कायमचे अपंगत्व विद्यार्थ्यांला आल्यास ५०हजार, औषधासाठी खर्च २हजार, शस्त्रक्रियेसाठी खर्च १०हजार, पुस्तकासाठी ३५०, सायकलसाठी १५००रु. शैक्षणिक शुल्काची परतफेड ६५०रु. आणि चष्म्याचे नुकसान ७५०रु.^{१०}

शासनाने केलेली उपाययोजना :

संख्याशास्त्रानुसार एकूण महाराष्ट्रपैकी ७.५६ भाग दरवर्षी पुरामुळे प्रभावित होतो. त्यामध्ये ३.५५ दशलक्ष हेक्टर जमीन शेतीयोग्य असते. दरवर्षी पुरामुळे १.५९५ जीवितहानी होते. ९४७२ जनावरांचे नुकसान होते. १.२ दशलक्ष घरांना हानी पोहचते. दरवर्षी पुरामुळे जवळ-जवळ १.३४७ करोड रूपये नुकसान होते. राष्ट्रीय भार आयोगाने देशातील संभावित पूरक्षेत्र ४० दशलक्ष हेक्टर असल्याचे सांगून त्यापैकी ३२ दशलक्ष हेक्टर क्षेत्रास आपण पूरापासून योग्य ते सुरक्षा देऊ शकतो. १९५४ मध्ये संरक्षित क्षेत्र ३ दशलक्ष हेक्टर होती. ३७९०४ कि.मी. पूरतट बांधले गेले. एकूण २३३७ शहरे संरक्षित काम पूर्ण झाले आहे. ४७०५ खेड्यामध्ये पूर पातळीपासून

उंचविण्यात आले आहे. या सर्व कृतीमुळे एकूण १५.८ दशलक्ष हेक्टरला योग्य सुरक्षा दिली आहे. आठव्या पंचवार्षिक योजने पर्यंत ४८५६६८ करोड इतके रूपये पूर नियंत्रणासाठी खर्च केले गेले.^{११}

९व्या पंचवार्षिक योजनेतील पूर नियंत्रणामध्ये काम करणाऱ्यांनी ३.६ दशलक्ष हेक्टर फायदा कसा होईल हे सांगताना ४९५९ करोड रूपये राज्यासाठी आणि १५०९ करोड रूपये ज्यादा केंद्रीय मदत पूरनियंत्रणासाठी देऊ केली. नियोजन आयोगाकडून राज्याला देऊ केलेली मदत २२१२.१२ करोड रूपये इतकी होती. यामुळे १३६६ दशलक्ष हेक्टर फायदा झाला. ९व्या पंचवार्षिक योजनेमध्ये २६२९.२३ करोड इतका खर्च केला गेला आणि राज्य सरकारच्या अहवालानुसार १.१४ दशलक्ष हेक्टर फायदा झाला आहे.^{१२}

१०व्या पंचवार्षिक योजनेत १०६३१.८४ करोड इतकी मदत मंजूर झाली. यामध्ये ७.६२४ करोड रूपये राज्यासाठी तर ३०००७.९१ करोड केंद्रासाठी मंजूर झाली. यामुळे २७८१ दशलक्ष हेक्टरला फायदा पोहचू शकतो. बाधीत क्षेत्राला मजबूत करण्यावर केंद्रीय जल आयोगानी भर दिला आहे.^{१३}

१०व्या पंचवार्षिक योजनेतील पूरनियंत्रण कार्यक्रमानुसार ९व्या पंचवार्षिक योजनेतील पहिल्या तीन वर्षांत १०.७८४ करोड रूपये पूरामुळे नुकसान झाले आणि नुकसान भरपाई म्हणून ३९९२ करोड इतकी मदत दिली गेली. या आयोगातील १.२०७ करोड रूपयेचा खर्च अयोग्य होता. केंद्रातून पूरनियंत्रणासाठी देण्यात येणाऱ्या मदतीमध्ये काही अडथळे दिसून येतात. पाणी साठविण्याची व्यवस्था, गावपातळी उंचविणे, शेतीक्षेत्रात सुधारणा करणे आणि पूराच्या अगोदर सूचना देणारी यंत्रणा बनविणे हे दिर्घकालीन आणि कायमची उपाययोजना करण्यात आली.

१०व्या पंचवार्षिक योजनेमध्ये नवीन एकात्मिक पूरनियंत्रण आयोग स्थापन केला गेला आणि राष्ट्रीय भार आयोग (१९८०) ने दिलेल्या सुचनेवर अंमलबजावणी

करण्याचे कामी परिक्षण करण्याचे कार्य त्यांना देण्यात आले. या आयोगाने दिर्घकालीन आणि कायमस्वरूपी उपायोजनांचा अभ्यासही केला. आणि प्रत्येक राज्यातील पूरबाधीत खेड्यांचीही संख्या मोजली. तसेच या आयोगाने शेतीपिकामध्ये बदल कोणत्या वेळी कोणती पिके घ्यावी हे सांगितले गेले. पूरग्रस्त क्षेत्रात उथळ स्वरूपाच्या Tubewell दिल्या. पूराच्यावेळी बंद करणे आणि राहिलेल्या महिन्यात त्या पुन्हा चालू होतील, अशा उपाययोजना करण्यात आल्या.^{१४}

आपत्ती निवारणासाठीचे उपाय :

आपत्ती काळात नागरी क्षेत्रामध्ये प्रतिसाद मिळवण्याच्या दृष्टीने राज्यातील प्रमुख १० महानगरपालिकांमध्येही प्रादेशिक आपत्ती व्यवस्थापन केंद्राची स्थापना करण्यात आली. लोकांना आपत्तीमध्ये तात्काळ प्रतिसाद देणे आणि मदत करून त्यांचे प्राण आणि मालमत्ता वाचविण्यासाठी आवश्यक सोयीसुविधा उपलब्ध ठेवण्यात आले. आपत्ती येताच तात्काळ मदत उपलब्ध व्हावी यादृष्टीने राज्याचा मदत पुनर्वसन विभाग आणि भारतीय रेडक्रॉस सोसायटी यामध्ये आपत्ती व्यवस्थापनासाठी सामंजस्य करार करण्यात आले. शिवाय लोकांमध्ये आपत्तीचा सामना करण्यासंदर्भात जागृती निर्माण व्हावी या दृष्टीने अनेक कार्यक्रम शासनाने हाती घेतले आहेत. आपत्ती व्यवस्थापन हा विषय इयत्ता ९वी ते १२वी च्या अभ्याक्रमात समाविष्ट करण्यात येत आहे.^{१५}

वीज प्रतिरोधकांची उभारणी :

अतिवृष्टी व पूरपरिस्थितीत वीज पडून जीवित आणि वित्तहानी होण्याचे प्रमाण लक्षात घेऊन हे नुकसान टाळण्यासाठी प्रयत्न करण्यात आले. याशिवाय शासकीय इमारती, सर्व शाळांच्या इमारती आणि समाजमंदिरे या सर्व ठिकाणी वीज प्रतिरोधक असणे सक्तीचे करण्यात आले. मृदा विज्ञान मंत्रालयामार्फत वीज सल्लागार सेवा सुरू करण्यात आली आहे. जनजागृतीसाठी भिक्तीपत्रके, प्रसामाध्यमे, हस्तपत्रके, या माध्यमातून माहिती देण्याबाबत उपाययोजना करण्यात आल्या.^{१६} आपत्कालीन कक्षातील उपलब्ध असणाऱ्या सुविधाबद्दल माहिती पुढील प्रमाणे.

आपत्कालीन कक्षातील सुविधा :

- १) विभाग व जिल्ह्यांशी संपर्क साधण्याकरिता व्हीडीओ कॉन्फरन्सिंग सुविधा.
- २) प्रिंटर, फॅक्स यंत्रणा, स्कॅनर, फोटो कॉपीअर, स्टँडर्ड ऑपरेटिंग प्रोसेस.
- ३) सॅटेलाइट फोन्स व एज्युसॅट नेटवर्क
- ४) विविध प्रकारचे तक्ते व नकाशे, इलेक्ट्रॉनिक्स, व्हाइट बोर्ड, सर्व्हर व संगणक.^{१७}

पूरस्थितीचा सामना करण्यासाठी जलसंपदा विभागाची उपाययोजना :

भारतातील इतर राज्यांच्या तुलनेत महाराष्ट्रात मोठ्या प्रमाणात धरणे बांधली गेली आहेत. राज्यात सध्या १६५० धरणे आहेत. त्यातील १०६ धरणे द्वारयुक्त आहेत. शेती, पिण्यासाठी आणि उद्योगधंद्याच्या वापरासाठीच्या पाण्याची गरज भागविण्यासाठी राज्यात धरणे उभारण्यात आली आहेत. धरण पूरनियंत्रणाचे महत्त्वाचे काम करित असतात. परंतु २००५-२००७ सालात अतिवृष्टी आणि निर्माण झालेली पूरस्थिती यांचा विचार करता फार मोठी धरणे देखील आपत्ती नियंत्रण करू शकत नाहीत हे स्पष्ट झाले आहे. पूरस्थितीचा सामना करण्यासाठी जलसंपदा विभागाने केलेली उपाययोजना.

राज्यातील पूर नियंत्रणासाठी धरण हा घटक न धरता खोरे व उपखोरे घटक धरून अशा प्रत्येक घटकासाठी पूरनियंत्रण अधिकारी म्हणून मुख्य अभियंता दर्जाच्या अधिकाऱ्याची विभागाने नियुक्ती केली. विभागाच्या नियंत्रणाखाली असलेल्या नदीखोरे विकास महामंडळाच्या कार्यकारी संचालकांवर खोऱ्यातील पूर नियंत्रणाची एकंदर जबाबदारी सोपविण्यात आली. पूरनियंत्रक अधिकाऱ्यांच्या नियंत्रणाखाली प्रत्येक जिल्ह्याच्या मुख्यालयाशी पूर नियंत्रण कक्ष स्थापन करण्यात आला. या कक्षातून दररोज धरणस्थळी पडणारा पाऊस, धरणातून सोडण्यात येणारे विसर्ग, आंतरराज्यीय पूर नियंत्रणाशी संबंधीत असलेल्या धरणात येणारा व सोडलेला विसर्ग याबाबत माहिती मंत्रालयातील नियंत्रण कक्षाला कळविली जाते.

महसूल विभाग, पोलीस यंत्रणेशी पूर परिस्थितीमध्ये योग्य समन्वय राखता यावा यासाठी प्रत्येक जिल्ह्यास अधीक्षक अभियंता व कार्यकारी अभियंता दर्जाचा समन्वय अधिकारी विभागातर्फे नियुक्त करण्यात आला आहे. राज्यातील धरणांचे ऑपरेशन ज्या वेळा पत्रकाप्रमाणे करण्याची शेड्यूलस (आर.ओ.एस.) धरणाच्या बाबतीत अद्ययावत करण्यात आले आहे. राज्यातील पूरापासून बाधित होणाऱ्या संभाव्या ठिकाणी पूर रेषांची निश्चिती व आखणीची कार्यवाही करण्यात आली आहे. संबंधीत राज्यातील कोणताही भाग पूरामुळे बाधित होऊ नये यासाठी आंतरराज्यीय धरणांचे पावसाळ्यातील ऑपरेशनचे दक्षता घेण्यात आली आहे.^{१८} याशिवाय काही इतर उपाययोजना सुद्धा केलेल्या आहेत त्या खालीलप्रमाणे आहेत.

इतर उपाययोजना :

- १) बचाव पथके, जनावरांची चारा छावणी, स्थलांतर करण्यासाठीचे पथके यांची नेमणूक करणे.
- २) आपत्तीग्रस्त भागामध्ये धोक्याची सुचना देणे.
- ३) समाजातील सर्व जाती, धर्मातील लोकांना समान पद्धतीचे माणूसकीच्या वागणूकीने शासनाच्या मदतीचे वाटप करणे.
- ४) स्वच्छ पिण्याच्या पाण्याची, औषधे, निवारा, अन्न यांची व्यवस्था करून देणे.
- ५) शाळेतील विद्यार्थ्यांना पुस्तके, वह्या, बॅग यांचा पुरवठा करणे.
- ६) पूरग्रस्त भागात रोगराई पसरू नये म्हणून उपाय योजना करण्यात येते. उदा. डॉक्टरांचे पथक, औषधे.
- ७) कचरा व गाळ यांची योग्य ठिकाणी विल्हेवाट लावणे यासाठी डंपर्स, जे.सी.बी. या वाहनांचा उपयोग करणे.
- ८) नुकसानीचे पंचनामे करून नुकसान भरपाई देण्यात येणे.

संदर्भ सूची

- १) महाराष्ट्र राज्य गॅझेटिअर, कोल्हापूर जिल्हा.
- २) महाराष्ट्र आर्थिक पाहणी अहवाल २०००-२००१, पान नं. ९.
- ३) कित्ता - पान नं. ९.
- ४) महाराष्ट्र आर्थिक पाहणी अहवाल २००२-२००३, पान नं. ९.
- ५) कित्ता - पान नं. १०.
- ६) www.idrn.gov.in
- ७) साप्ताहिक चित्रलेखा - ऑगस्ट २००५, पान नं. २०.
- ८) कित्ता - ६ प्रमाणे.
- ९) रंगनाथ चोरमुले - साप्ताहिक चित्रलेखा, ऑगस्ट २००५, पान नं. १८.
- १०) कित्ता - वरील प्रमाणे.
- ११) Planning Commission Government of India, New Delhi, Five Year Plan - 2002-2007, Vol.-II, Page No. 883
- १२) कित्ता - पान नं. ८८३.
- १३) कित्ता - पान नं. ८८३.
- १४) कित्ता - पान नं. ८८३.
- १५) वीणा गावडे - "आपत्ती निवारणासाठी संपूर्ण दक्षता", मासिक लोकराज्य, महाराष्ट्र शासन, जुलै २००८, पान नं. १८.
- १६) कित्ता - पान नं. १८.
- १७) सदैव सज्ज (आपत्तकालीन कार्य केंद्र), मासिक लोकराज्य, महाराष्ट्र शासन, जुलै २००८, पान नं. २२.
- १८) अजित पवार - "आपत्तकालीन परिस्थितीच्या मुकाबल्यास सज्ज", मासिक लोकराज्य, महाराष्ट्र शासन, जुलै २००८, पान नं. ५, ६.